

Уте Шин (Сеул, Южна Корея)

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПАДЕЖНАТА СИСТЕМА В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА МАНАСИЕВАТА ХРОНИКА

Среднобългарският превод на Манасиевата хроника (М. хр.) се явява най-големият по обем летопис в книжовната история на средновековна България.

Голямо е и значението на среднобългарския превод на М. хр. като свидетелство за един етап в развитието на българския книжовен език. Ив. Буюклиев, който се занимава дълго време с езика и стила на М. хр., изтъква в монографията си: „българският превод на М. хр. е важно събитие в средновековната българска култура и отразява етап в развитието на книжовния език... Преводът на Манасиевата хроника представя мост както между старобългарското и среднобългарското състояние, така и между среднобългарски и някои тенденции в новобългарски.“¹

Среднобългарският период в развитието на българския език е времето, когато постепенно започва да се изживява най-характерната черта на старобългарския език — неговият синтетизъм, и да се натрупват бавно белезите на новата аналитична структура на българския език. Така съвременният български език единствен сред другите славянски езици става аналитичен. Най-значителна промяна претърпява падежната система на имената. В съвременния български език се срещат само оскъдни следи от старите падежи. Този факт предизвиква голям интерес и поражда въпроса за началото на тази промяна в българския език в хилядогодишната история на писмеността в България и за същността на падежната система през среднобългарския период.

Трябва да се има предвид преди всичко, че новите езикови черти не се появяват веднага в писмените паметници — те обикновено възникват първо в говоримия език. В старобългарските и среднобългарските писмени паметници, които предимно са преводи на богослужебни текстове или на текстове, свързани с тях по съдържание, личи стремежът на преписвачите (и преводачите) да се задържи старобългарската книжовна норма.

¹ Буюклиев, И. Хрониката на Константин Манаси. Зората на българската епика. С., 1992, 5—8. Срв.: Буюклиев, И. Манасиевата хроника и проблемите на българския книжовен език през Средновековието. — Старобългарска литература, 6, 1980, 25—32.

Избрах среднобългарския превод на М. хр. като обект на изследване, тъй като, първо, този паметник не е свързан с богослужението и може да се предположи, че в него са отразени повече нови черти в падежната система, и, второ, обемът на тази хроника е голям, което според мене също може да е една причина преводачът да допуска, съзнателно или несъзнателно, новите езикови черти.

Съществуват различни монографии и статии, в които се изследват езикът на старите български паметници и неговата връзка със съвременния български език. От тях най-напред може да се посочи статията на П. Биларски „О среднеболгарском вокализме по патриаршему списку летописи Манассия“ (1846), която е посветена на фонетичната система на българския език. Точно след сто години излиза монографията на Н. Boissin „Le Manassès Moyen-Bulgaré“ (1946). Той прави важна стъпка за обширното изследване на езика на М. хр., като привежда примери и дава граматическо обяснение.

Мога да посоча още две монографии: „Към проблемата за разволя на българския език от синтетизъм към аналитизъм“ от Ив. Дуриданов (1956) и „История болгарского склонения“ от Е. Чешко (1970). Двете книги ни дават повече информация за езиковото състояние на среднобългарския период чрез ексцерпирание и сравнение на примерите от различните старобългарски и среднобългарски паметници от гледна точка на развитието на българския език към аналитизъм.

Липсва обаче подробен анализ върху езика, по-точно върху падежната система на М. хр., която заема важно място в историята на книжовния български език. При по-подробен анализ на падежната система, отразена в един представителен паметник на Средновековието като М. хр., би могло да се установи точното състояние на падежната система през този период и по-нататък да се подпомогнат изследванията върху развитието на българския език в това отношение.

От трите преписа на превода на М. хр. съм използвал най-ранния Московски препис, който е издаден от I. Bogdan през 1922 г. в Букурещ (*Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară, făcută pe la 1350*).

Още един важен, макар и кратък, среднобългарски паметник — Троянската притча (Тр. пр.), заслужава особено внимание. Този паметник, който е включен във Ватиканския препис на М. хр.², също датира от XIV в.

В Тр. пр. се срещат различни нови черти в областта на морфологията, които обикновено се считат за черти на говоримия език по онова време, поради което този текст не бива да се пропусне при изследването на среднобългарския език.

М. хр. и Тр. пр. си приличат по светския характер на съдържанието си — не религиозно, а историческо, но се различават по стил и по произход.

Въз основа на пълно ексцерпирание на формите на съществителните

² Още един по-късен препис на Тр. пр. е включен в руския препис на М. хр. Вж. Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Състав. Д. Петканова. С., 1992, с. 472.

имена от М. хр. и Тр. пр. е разгледано от синхронна гледна точка отразеното в тях състояние на падежната система.

Целта е да се подпомогне изучаването на падежната система в две различни сфери — книжовния и говоримия език, а по-специално — да се провери до каква степен в езика на М. хр. се застъпват черти на говоримия език, характерни частично за езика на Тр. пр.

Поради своя обем и богато съдържание среднобългарският превод на М. хр. ни дава разнообразна информация за падежната система през среднобългарския период. От изнесенния материал могат да се набележат следните тенденции в процеса на прегрупирането на склонитбените типове:

1) *o*-основа м. р. Прави впечатление най-вече, че в М. хр. се отразява засилено влияние на *й*-основа върху *o*-основа³:

← *й*-основа м. р.

Ед. ч. -окн (дат. п.: богонн)

Мн. ч. -оге (им. п.: кѣтроге, ликове и др.)

-окъ (род. п.: дѣрѣмовъ, потовъ и др.)

-ок-омъ (дат. п.: градовомъ, низдокомъ и др.)

-ок-ы (вин. п.: бѣсковы, сѣдовы и др.)

-ок-ы (тв. п.: бръговы, цинтовы и др.)

-ок-охъ (м. п.: градовохъ, домовохъ и др.)

Обобщено окончание:

-мн (тв. п. мн. ч.: дармн, образмн и др.)

Забележително е, че при тези обстоятелства в падежната система на М. хр. с новополучените окончания съжителствуват устойчиво и старобългарските нормативни окончания⁴. Подобно явление се отразява и в контаминираниите форми на дат., вин., тв. и м. п. мн. ч. Появата на тези нови падежни окончания има важно значение, тъй като те са оформени в процеса на прегрупирането на склонитбените типове на съществителните и са основани на чисто морфологична аналогия.

Окончанието -мн е било присъщо за почти всичките основи на м. и ж. р. (примерно -а-мн, -ѧ-мн, -ъ-мн, -ь-мн) освен *o*- и *jo*-основа и за някои от консонантните основи.

В процеса на заличаването на разликата между склонитбените типове и обобщаването на падежните форми в мн. ч. независимо от родовите различия⁵ в рамките на най-продуктивния склонитбен тип (*o*-основа) би могло да проникне окончание от други основи, които са се слели с него.

³ Стрелката показва посока на влияние, например *A* ← *B*: *B* оказва влияние върху *A*.

⁴ „... при всяка еволюция съществува период, при който старата система и новата система, отчасти съвпадащи и отчасти различни, съжителствуват под формата на разни стилове, на разни начини за предаване на едно и също съдържание“ (Герджиков, Г. Развоят към аналитизъм и стратификацията на граматическа система). Ръкопис от 1984 г., цитиран от В. Гешев в „За подхода към историята на българската падежна система“ (Език и литература, 1993, № 1, с. 31).

⁵ В езика на М. хр. е засвидетелствуван единствен пример от *o*-основа ср. р.: ѣлмн (41).

2) *o*-основа ср. р. Не се среща забележима промяна. Преобладава едно ново окончание за м. п. мн. ч. -охъ, разпространено през среднобългарския период. Това окончание е получено от морфологична аналогия с окончанието от парадигмата на *й*-основа⁶:

а) *o*-основа -омъ (дат. п. мн. ч.) → *й*-основа -охъ (← -ъхъ) → *o*-основа -охъ (← -ъхъ), или:

б) *й*-основа -ове → *й*-основа -охъ (← -ъхъ) → *o*-основа -охъ (← -ъхъ). Така това окончание се явява в езика на М. хр. и Тр. пр. при имената и от м. р., и от ср. р. (певкохъ, чиниохъ / мѣстохъ, нѣдрохъ и др.).

3) *jo*-основа м. р. Забелязват се окончанията от *o*-основа (изконно от *й*-основа) и *i*-основа:

← *o*-основа м. р.

Ед. ч. -евн (дат. п. ← *o*-основа ← *й*-основа: мѣжевн, мечевн и др.)

-ѳ (дат. п.: мѣжѳ, мѣденѳ и др.)

Мн. ч. -евѣ (им. п. ← *o*-основа ← *й*-основа: веплеве, мечеве и др.)

-евъ / -евъ (род. п. ← *o*-основа ← *й*-основа: дѣждовъ, нѣревъ и др.)

-омъ (дат. п.: мѣжомъ, пѣнѣомъ и др.)

-ы (тв. п.: глѣмцы, дѣжды и др.)

-евы / -евы (тв. п. ← *o*-основа ← *й*-основа: ножевы / ножевы

Тр. пр.)

-охъ (м. п.: фѣрнѣохъ Тр. пр.)

← *i*-основа м. р.

Мн. ч. -не / -е (им. п.: дѣлатѣне, мѣжѣ, пѣстырѣ / воѣ, конѣ, страже и др.)

-нн / -ен (род. п.: конѣн, мѣжн / цѣрѣн, кораблен и др.)

-ехъ (м. п.: врачевъ, кралевъ)

Обобщено окончание:

-мн (тв. п. мн. ч.: корабмн, мѣжмн, цѣрмн и др.).

Окончанието за дат. п. ед. ч. -евн (респ. -евн) се използва все още предимно при одушевените и олицетворените съществителни имена. Среща се обаче единствен пример пѣтевн от *i*-основа (пѣн клѣчн сѣ емѣ смѣснн сѣ съ копцы жѣдовы, н припошнѣ сѣ пѣтевн стрѣпетнѣнхъ онѣхъ... 95), в който не може да се намери придаването на значение на олицетворение. Бих искал да свържа отклонението на това окончание при неодушевеното име с влияние на използването на категорията на мъжколичен падеж (изместване на род. п. за вин. п.) и върху парадигмата на ж. р. не само при одушевените имена, но и при имената, означаващи предмет. Така в процеса на унификация на различните окончания отслабва постепенно и понятието за категорията на одушевеност.

Употребата на окончание -нн (-ен) от *i*-основа в род. п. е свързана тясно с тенденцията на експанзивност на падежните форми в парадигмата на мн. ч., която последователно довежда до различаването на парадигми

⁶ Вж. Брандт, Р. Несколько замечаний о еревом и уковом склонении. — Русский филологический вестник, 9, 1883, с. 225; Diels, P. Altkirchenslavische Grammatik. Mit einer Auswahl von Texten und Wörterbuch. 1 Teil: Grammatik. Heidelberg, 1932—1934, p. 151; Дуриданов, И. Към проблемата за разволя на българския език от синтетизъм към аналитизъм. С., 1956, с. 137; Вейк, В. История старославянского языка. М., 1957, с. 242; Георгиев, В. Основни проблеми на славянската диахронна морфология. С., 1969, с. 75.

на ед. ч. и мн. ч. Тази хипотеза се подкрепя и от естествения развој на българскиј јазик, којто не притежава падежни окончања за разлика од другите славјански јазичи.

4) *jo*-основа ср. р. Врху неја оказва влијание склонитбениј тип на *o*-основа (-омъ, -ы). По-често среќаните окончања са следните:

← *o*-основа

Мн. ч. -омъ (дат. п.: зданіѡм, нскочшеннѡм и др.)

-ы (тв. п.: срѣдцы и др.)

-охъ (м. п.: лицѡх, плещѡх, каменнѡх и др.)

Обобщено окончање:

-мн (тв. п. мн. ч.: благоуханмн, наведенмн и др.)

Окончање, образувано со окончањето за им. п. мн. ч.:

-амъ (дат. п. мн. ч.: дароносѡм, орѣжнамъ, лицамъ и др.)

-амн (тв. п. мн. ч.: копѡмн)

-ахъ (м. п. мн. ч.: раздѡліахъ)

Нај-забележително е, че се среќаат окончања, врху којто влијае окончањето -а за им. п. мн. ч.⁷ (-амъ, -амн, -ахъ и се намира во *es*-основа). Подобни форми се среќаат рядко во другите среднобългарски паметници. Од тоа личи стремежът към унифицирање на окончањата во косвените падежи и се вижда, че морфемата -а во тези форми се отбелязва како представителен признак во парадигмата за мн. ч. Разбира се, този процес се улеснява и од фактот, че во парадигмата на мн. ч. при имената од ср. р. окончањето за им. и вин. п. е -а. Во резултат на този унификационен процес парадигмата на мн. ч. на ср. р. се изравнява со парадигмата на имената од ж. р. со окончањето -а во им. п. ед. ч.

5) *a*-основа. Преобладава окончањето по старобългарската норма. Намират се примерите *воеводѣ* и *папѣ* за род. п. ед. ч., чиято појава се дължи на постепено отслабвање на рекцијата при отдалечени по място имена при изреждане на неколку имена (сън видѣвъ нѣкогда кааъ въ ѡлнцн рнмѣстѣн въ нѣдра ѡспѣсѡна воеводѣ повелѣ въсыпатн его. вѣше въ градѣ правнтель бѣ; семѣ люте позавѣдѣше мѣжје нѣцн ѡт рнма, сѣредннцн амдрѡна прѣжде мала вѣвшѡго папѣ... 99)⁸. Од този факт личи и настаняването на обща форма за вин.

⁷ Мирчев, К. Историческа граматика на българскиј јазик. 3. изд. С., 1978, с. 168.

⁸ Срв. у Милетиѣ, Л., Д. Агура. Дако-ромѣните и тяхната славенска писменост. — СБНУ, 9, 1893, 290—291; Милетиѣ, Л. Нови влахо-български грамоти од Брашов. — СБНУ, 13, 1896, 107—108, където се изтъквуа морфологичното влијание на формите на *ja*-основа врху тези на *a*-основа. Според него прво се е настанила смесена употреба при съществителните имена од *ja*-основа (напр. род. п. ед. ч. дѡша → дѡшѣ), след тоа тази форма дѡшѣ е оказала влијание и врху формата од *a*-основа женѣ и формата на род. п. ед. ч. од *a*-основа се е уеднаквила со женѣ во женѣ. Това мислење е трудно приемливо, како се земе предвид тенденцијата во среднобългарскиј јазик, којто покажуа обратното влијание — меките склонитбени типове на м. и ж. р. се сливаат со тврдите склоненија поради фонетичните промени и по морфологична аналогија. Срв. Бернштейн, С. Разысканія во области болгарской исторической диалектологии. Т. 1. Язык валашихских грамот XIV—XV всков. М., 1948, 246—247. Во българските говори обаче може да среќнеме следи од влијанието на окончањата од мекия врху тврдиј вариант на склонението — те са окончања -ѣ (< -нѣ) за им. п. мн. ч. при съществителното име од м. р. и -ѣ (< -а) при името од ж. р. Вж. Шклифов, Б. Обшността на говора на село Бобошица со костурскиј говор. — В: Помагало по българска диалектологија. С., 1984, с. 74; Стойков, С. Българска диалектологија. С., 1993, с. 165. Во Боянските стенописи е засвидетелствувања формата *ранѣ* во *ранѣ* за им. п. мн. ч. Вж. Смядовски, С. Българска кирилска епиграфика IX—XV век. С., 1993, 136—137.

п., но е трудно да се получи някаква окончателна интерпретация поради оскъдните примери, които се срещат предимно в чужди думи, най-често гръцки собствени имена⁹.

6) *ja*-основа ж. р. Забелязва се окончанието за род. п. мн. ч. от *i*-основа ж. р. -ен (вѣжен, зарен, кошарен). Това окончание, рядко срещано в старобългарските пометници, е широко разпространено в среднобългарските пометници при имената от трите рода. Ако добавим тук състоянието на окончанието при имената от м. р., това окончание -ен се конкурира с алтернативното окончание -овъ от *i*-основа. Двете окончания ликвидират омоморфемността на парадигмата на ед. ч. и тази на мн. ч. и последователно довеждат до различаване на парадигмите на ед. и мн. ч. (им. п. ед. ч. — мъжь (-ъ)/ род. п. мн. ч. — мъжекъ, мъжен). Забелязва се и графично предаване с -ъ вместо -а след етимологично меките сонорни съгласни, а с -а — след останалите съгласни (вѣръ, заръ, лѣтъ и др.). Това засяга и падежните форми при имената от *jo*- и *i*-основа (кораблъ, мжунтѣлъ, рьбаръ и конъ / затъ, огнѣ и др.). Общо казано, това е характерно за М. хр. правописно правило.

7) *смесване на носовите гласни*. Тази проблематика засяга окончанията на вин. п. мн. ч. на *jo*-основа и род. и вин. п. ед. ч. и вин. п. мн. ч. на *ja*-основа. В М. хр. се наблюдава отклонение от традиционно установеното правило за смесена употреба на носовите гласни в среднобългарския период, т. е. след сонорните л, н и р се използва ъ, а след шушкавите и съскавите — ж. Обаче след шушкава ч се използва ъ без изключение в окончанието. В преписа на М. хр. примерите правят впечатление с това, че в парадигмата на ед. ч. след етимологично меки съгласни преписвачът употребява двете носовки почти без разлика, а в мн. ч. се забелязва тенденцията да се установи носовката ъ (ед. ч. пнщѡ, темнщѡ — пнщж, темнщж; мн. ч.: прѡрунщѡ, гнжѡ, юнщѡ, ѡдеждѡ). След сонорните съгласни и шушкава съгласна ч се използва носовката ъ без изключение. Забелязва се и пренос на окончанието на -ы от съответни твърди склонения (пнщы, вѣжды, надежды, ѡдежды и др.). Интерпретирам това явление като стремеж на преписвача, първо, да означи палаталност и непалаталност на предходните съгласни и, второ, за да избегне съвпадането на форми на ед. ч. и мн. ч. (например в *ja*-основа род. п., вин. п. ед. ч. = им. п., вин. п. мн. ч. в резултат на смесената употреба).

8) *i*-основа м. р. В *i*-основа се забелязва промяна само при имената от м. р. Пренесените от другите основи окончания са следните:

← *o*-основа м. р.

Ед. ч. -а (род. п.: мѣдвѣдѡ)
-ѣн (дат. п.: затѣн, огнѣн, пжтѣн)
-ѡмъ (тв. п.: желѣдомъ)

Мн. ч. -ы (вин. п.: мѣдвѣды)

← *jo*-основа м. р.

Ед. ч. -ю (дат. п.: гладю, дьню, огню)
Мн. ч. -н (им. п.: мѣдвѣдн, свѣзнн)

⁹ Например Братъ константина дѡкж (128'), царство константина дѡкж (126'), царство ннннѡфа фѡкж (117) и др. Срв. царство фѡкы (86'), въ лѣтѣх... фѡкы (119') и др.

През среднобългарския период процесът на прегрупиране на съществителните имена от *i*-основа се актуализира. За това способствува омо-морфемният завършек на им. п. -ъ на двете склонения.

Наблюдава се обаче колебание в употребата на окончанията поради различното качество на красловните съгласни (мѣдѣла, жѣждомъ — глалю).

При имената от *i*-основа са засвидетелствувани повече на брой примери на форми по *jo*-основа, отколкото по *o*-основа. Както обикновено в другите среднобългарски паметници, така и в М. хр. е налице смесена парадигма при меките варианти на склонението. Това подкрепя мисълта ми, че М. хр. е своеобразна арена на съжителство на старобългарски и среднобългарски езикови черти, в която може да се открие пъстра картина на междинен етап в развоя на падежната система на българския език.

В склонителния тип на *i*-основа на имената от ж. р. не се забелязва промяната поради запазената им продуктивност и липсата на омоморфемност в им. п. ед. ч. със съответните типове на *a*- и *jo*-основа.

9) *ĭ*-основа. Наблюдава се пренос на окончанията от продуктивния тип *a*-основа, който се забелязва още в старобългарските паметници:

← *a*-основа ж. р.

Ед. ч. -ж (вин. п.: дѣвѣж)

Мн. ч. -ы (им. п.: смокы, хоржгы)

-а-мъ (дат. п.: црѣквѣмъ)

-а-хъ (м. п.: црѣквѣхъ)

← *i*-основа ж. р.

Ед. ч. -и (род. п. ед. ч.: кръи, любви)

Обобщено окончание:

-ми (тв. п. мн. ч.: кръми)

Макар и с един-единствен пример, формата дѣвѣж може да представя облика на съвременния български от типа на формата црква. Засвидетелствувано е заместването на формата за вин. п. от формата за род. п. ед. ч. за изразяване на пряко допълнение, което също се среща в старобългарските паметници. Това означава, че употребата на родително-винителната форма е оказала влияние и върху парадигмата на ж. р. и последователното прокарване на категорията на мъжколичен род е отслабнало. Това се подкрепя до известна степен и от разширената употреба на окончанието -ви, както посочих по-горе. Настаняването на формата на род. п. вместо вин. п. се наблюдава и в *er*-основа.

Двете окончания за дат. и м. п. -а-мъ и -а-хъ са характерни за това склонение още от старобългарския период. Забележително е обаче, че преносът на тематичната гласна -а от *a*-основа показва началото на унификационен процес при съществителните имена от ж. р.

10) *консонантни основи*. Те претърпяват промяна още в праславянския период поради непродуктивността си. Засвидетелствуван е преносът на окончанията от *i*-основа. През среднобългарския период се разширява сферата на пренос на окончанията от други склонителни типове основи:

es-основа ср. р.

← *o*-основа

Ед. ч.	-а (род. п.: дръва, слова, тѣла)
	-ѡ (дат. п.: дѣлѡ, нѣѡ, словѡ и др.)
	-ѡмъ (тв. п.: дръвомъ, словомъ и др.)
Мн. ч. ¹⁰	-ѡ (род. п.: дръвѡ, дѣлѡ, словѡ и др.)
	-ѡмъ (дат. п.: дѣломъ)
	-ы (тв. п.: дѣлы, словы)

Окончание, образувано с окончанието за им. п. мн. ч. (но с наставка -ес):

-ес-амъ (дат. п.: дръвсамъ)

В *es*-основа се забелязват форми с окончанието от *o*-основа без наставка -ес- в ед. ч. В парадигмата на мн. ч. обаче преобладава повече окончание от *o*-основа с наставка -ес-, както е според старобългарската норма. От анализа се вижда, че последователно се различават падежните окончания за ед. и за мн. ч.

Както в *jo*-основа, така и тук се наблюдава един пример с окончание, което се влияе от морфемата на окончанието за им.п. мн. ч.

er-основа ж. р.

При имената от *er*-основа през среднобългарския период се появяват окончанията от *ja*-основа. В М. хр. те се срещат в им./вин., дат. и тв. п. мн. ч.:

← *ja*-основа

Мн. ч. -ѡ (им./вин. п.: дѣщерѡ, матерѡ)
 -ѡмъ (дат. п.: дѣщерѡмъ)
 -ѡми (тв. п.: матерѡми)

В тази основа краесловната съгласна на корен -р- е преосмислена като палатална и затова тук не се появява окончание от *a*-основа.

В род. п. преобладава изконното окончание -ѣ за консонантните основи, а в м. п. се приема окончанието на *i*-основа -и още през старобългарския период (например дѣщерѣ/дѣщерѣи).

Според мене запазването на изконното окончание -ѣ в род. п. в консонантните основи е свързано със синтактическата функция на род. и м. п., като същевременно се има предвид тази на дат. п. Освен като приглаголен и след предлози дат. п. функционира и като приименен, за да се изрази принадлежност (*dativus possessivus*). В старобългарския период м. п. се използва почти само с предлози¹¹, а род. и дат. п. се използват и с предлози, и безпредложно.

От ексцерпираниите примери на съществителното име *кръвъ* в старобългарските и среднобългарските паметници веднага се забелязва, че при формите от това име, които са били изконно от *й*-основа, но са се прегрупирали много рано към *i*-основа, за род. п. ед. ч. се използва повече изконното окончание -ѣ, отколкото -и.

¹⁰ Тук не са включени примерите с окончанието, образувано с наставката -ес-, и окончанието от *o*-основа.

¹¹ Граматика на старобългарския език. Ред. И. Дуриданов. С., 1991, 463–465.

В склоненията на съществителните имена от ж. р. (в продуктивните типове *a-* и *jo*-основа) съвпадат окончанията за дат. и м. п. в ед. ч. В *i*-основа дори окончанието за род. п. съвпада с тях. От този факт може да се заключи, че съвпадението на окончанието на дат. и м. п. не е било пречка за разбирането на смисъла. В другите склонитбени типове никъде не съвпадат окончанията за род. и дат. п.

теп-основа ср. р.

← *jo*-основа

Ед. ч. -ъ (род. п.: семенъ)

-ю (дат. п.: врѣмѣню, пламению)

Обобщено окончание:

-мн (тв. п. мн. ч.: врѣменнмн)

Преносът на окончания от *jo*-основа при имената от *теп*-основа е среднобългарски. В М. хр. си съжителствуват окончания от трите склонения — изконните (род. п. ед. ч. врѣмене), от *i*-основа (м. п. врѣменн) и от *jo*-основа (дат. п. врѣмѣню).

Както беше показано по-горе във формите за род. и дат. п. са засвидетелствувани окончания от *jo*-основа. Този пренос също е едно от среднобългарските явления, което е забележителна стъпка към опростяване на именната система в процеса на прегрупирането на склонитбените типове. Броят на примерите с окончания по *jo*-основа в М. хр. обаче не е голям, така както и в другите среднобългарски паметници, както и при имената от *еп*-основа м. р.

Така влиянието от *jo*-основа е спорадично в сравнение с примерите за процеса на прегрупиране между меките варианти на вокалните основи (имама предвид *ja-*, *jo-* и *i*-основа). В парадигмите пресобладаващите форми са тези с изконно окончание или с окончание от *i*-основа, чието влияние това склонение прегърпява още през старобългарския период.

В парадигмата за мн. ч. се среща окончанието -мн за тв. п., което през онова време става обобщено окончание при имената от трите рода (образмн, мжжмн, ѿмъшпленмн, кръвмн и др.).

еп-основа м. р.

← *jo*-основа

Ед. ч. -ъ (род. п.: каменъ, коренъ)

-ю (дат. п.: каменю, кореню, пламению)

В *еп*-основа също са засвидетелствувани окончанията за род. и дат. п. от *jo*-основа. Това означава, че в консонантните основи краесловните съгласни са преосмислени като палатални съгласни. Процесът на прегрупиране на имената от *i*- към *jo*-основа, както видяхме по-горе, се обяснява по същия начин.

Тук констатирам белезите на езика, отразен в М. хр., чрез които се представя преходният етап към съвременния български език, където не съществуват падежни форми и единствената представителна форма за ед. ч. е наследник на старата форма за им. п. ед. ч., а тази за мн. ч. — на

им. п. мн. ч. Тези особености на падежната система на М. хр. подкрепят изследванията на този въпрос и обобщението му от К. Мирчев¹²:

1) Личи стремежът към обобщаване на разширеното окончание *-ѡг-* в мн. ч. на *о-*основа. Наблюдава се експанзивността на падежните форми и последователно тя довежда до унифициране на формите в мн. ч. с наставката *-ѡг-* и различаване на облика на парадигмите на ед. и мн. ч.;

2) Обобщава се окончанието *-мн* за тв. п. мн. ч. при съществителните имена от трите рода. От това личи стремежът за унифициране на косвени-те падежи в парадигмата на мн. ч.;

3) Използува се окончанието *-ѣи*, респ. *-ѣи* вм. *-ѣ* за род. п. мн. ч. при имената от *јо-*основа м. р. И тук се забелязват експанзивност на окончанието и премахване на съвпадението с формата на им. п. ед. ч., които довеждат последователно до различаване на облика на парадигмите на ед. и мн. ч. Окончанията *-ѣи* и *-ѣи*, пренесени от *і-*основа, се конкурират с изконното окончание *-ѡѣъ*, респ. *-ѣѣъ* в парадигмата на *јо-*основа;

4) Преобладаващото използване на *-ж* в ед. ч. и *-ѡ* в мн. ч. в *јо-*основа м. р. и *ја-*основа ж. р. и преносът на окончанието *-ѣи* от съответен твърд вариант на основите подкрепят стремежа за различаване на облика на парадигмите на ед. и мн. ч.;

5) Стремеж за различаване на парадигмите на ед. и мн. ч. с употребата на наставка *-ѣс-* във формите на мн. ч.

Както показва настоящата статия, процесът на прегрупиране между склонитбените типове основи не започва нито през старобългарския, нито през среднобългарския период на развитие на езика. Всъщност през среднобългарския период процесът на прегрупиране чрез унификация между различни окончания продължава тенденциите, набелязани още в праславянския и старобългарския период. Не трябва да се забравя, че старобългарските окончания се пазят и през среднобългарския период. Среднобългарските преводи на М. хр. и Тр. пр. служат като доказателство за подобно състояние на българския език от това време.

Прегрупирането на меки и твърди склонитбени типове става по посока от мекия към твърдия тип. Среднобългарската тенденция на затвърдяване на етимологично меките съгласни активизира този процес. Но по отношение на съгласните се наблюдава колебание в употребата на окончанията и това означава, че процесът на затвърдяване на етимологично меките съгласни все още не е завършен.

При това се забелязва, че склонитбените типове не намаляват по брой, а обратно, продуктивните основи се обогатяват с пренесените от непродуктивните основи окончания (има предвид повече *о-*основа) и непродуктивните основи също задържат относително добре старите си облици въпреки частичното сливане с продуктивните.

Обогатяването на парадигмата, особено на мн. ч., и както посочих, тенденцията към експанзивност на окончанията за няколко падежа тълкувам като междинен етап в развоя на българския език, който в среднобългарския период (приблизително средата на Българското средновековие)

¹² Вж. Мирчев, К. Цит. съч., 160—175.

все още се развива в руслото на старобългарската морфосинтактична норма, която е синтетична.

В М. хр. се срещат както облици, наследени от старобългарската норма, така и облици, образувани по-нататък в естествения развой на езика. Дори има няколко окончания, които са засвидетелствувани само в М. хр. Тези форми обаче не са изкуствени, а всички са продукт на езиковото развитие. Те просто изчезват с изчезването на склонението в българския език.

Състоянието на падежната система в езика на Тр. пр. е сходно с посоченото дотук; в нея се срещат облици на запазената старобългарска норма и новообразуваните в развитието на езика черти. Съобразявайки се с преобладаващото мнение върху езика, отразен в нея, искам да добавя, че по своята тематика Тр. пр. е много близка до М. хр. Чертите на говоримия език, отразени в Тр. пр., както приемат мнозина учени, не бива да се разглеждат изолирано от среднобългарския книжовен език, а трябва да се разбират като част от неговото многообразие.

Така преводачът на М. хр. не е отстъпил от старобългарската норма, а е внасял в нея новите черти, възникнали сигурно в говоримия език през XIV в.

Именно затова среднобългарският превод на М. хр. ни дава огромен материал за лингвистическо проучване.

В заключение бих искал да отбележа, че настоящото проучване е част от по-обширни по-нататъшни изследвания върху основната проблематика на прехода от синтетизъм към аналитизъм в историята на българския език.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Парадигми на съществителните имена, отразени в Манасиевата хроника

о-основа мъжки род

	Ед. ч.		Мн. ч.	
Им. п.	градъ		брѣсн градове	брѣсн сынове
Род. п.	града		образъ брѣгѣкъ	сынове
Дат. п.	градѹ богѣн	богѹ	градѡмъ градѡвомъ	
Вин. п.	градъ		грады брѣговы	сыновы
Тв. п.	богомъ		роговы образы	сановы образмн
М. п.	градъ долѹ		градѣхъ градѡхъ	чнѡхъ градѡвѡхъ

o-основа среден род

	Ед. ч.	Мн. ч.
Им. п.	мѣсто	сѣла
Род. п.	мѣста	брашенъ
Дат. п.	мѣстоу	вѣслоу
Вин. п.	мѣсто	мѣста
Тв. п.	мѣстомъ	чнсаы
М. п.	мѣстѣ	мѣстѣхъ
		мѣстоу

jo-основа мъжки род

	Ед. ч.		Мн. ч.	
Им. п.	конь	овуарь	мжжѣ	царѣе
	дъждь		коне	овуаре
Род. п.	конѣ	пастырѣ	мече	кнхъ
	мечу	мжжа	вепль	мечн
Дат. п.	мечен	мжжен	коне	мжжн
	коню	крялю	дъждовѣ	нзрѣвѣ
	мечю	мжжю	коне	
Вин. п.	конѣ		мжжомъ	
	мечѣ		мжжа	кна
Тв. п.	коне	мечемъ	мжжж	
	дъждемъ		пгнцъ	
М. п.	кони	мжжн	гавмцъ	дъждь
			ножовъ	цармн
			мжжмн	
			корбан	
			коннхъ	врачѣхъ

jo-основа среден род

	Ед. ч.		Мн. ч.	
Им. п.	вндѣнѣ		пнтѣ	
	морѣ		слънца	
Род. п.	вндѣнѣа		номъшленен	
	морѣ	анца	нмѣнн	
Дат. п.	морю		зданѣмъ	
	садъвеню		дарносѣам	
		анцю		анцамъ
Вин. п.	вндѣнѣ		прѣданѣемъ	
	анцѣ		садокѣа	
Тв. п.	вндѣнѣемъ		анца	
	анцемъ		дѣланмн	
			омъшленмн	

М. п.	БЕЗОУМН ЖНТІН	ОУМЪИШЛЕНН ЛНЦЫ ЛНЦУХ ЛНЦНХЪ СЪНІНХЪ РАЗДОЛІАХЪ	СЪНІУХ
-------	------------------	--	--------

a-основа женски род

		Ед. ч.		Мн. ч.
Им. п.	жена			жены
Род. п.	жены			женъ
	воєводаѣ	папѣ		
Дат. п.	женѣ			женамъ
Вин. п.	женѣ			жены
Тв. п.	женоѣ			женамн
	женѣ			
М. п.	женѣ			женахъ

ja-основа женски род

		Ед. ч.		Мн. ч.
Им. п.	боѣръ прнѣа	волѣ вражда	овцѣ боѣра царница	юношѣ лоѣа надеждаы
Род. п.	кожѣ враждаы вона	одеждаѣ	лоѣы доѣшъ заѣен	капль
Дат. п.	волн	пница	заѣемъ	пгнцямъ
Вин. п.	кожѣ боѣра	одеждаѣ вона	боѣра доѣша надеждаы/-ѣ	постела
Тв. п.	волеѣ ложницѣ	доѣшеѣ	вонѣмн доѣшамн	боѣремн
М. п.	постелн соѣшн		постелѣхъ пницахъ	

i-основа мъжки род

		Ед. ч.		Мн. ч.
Им. п.	гостѣ			людіе/людє медвѣдн
Род. п.	свѣрѣ медвѣда	затѣ		гостен людіи
Дат. п.	гладю	огню		свѣремъ
Вин. п.	пѣтевн	огневн		людн медвѣды
	пѣтъ			пѣтн

Тв. п. зѣрьемъ
желѣдомъ
М. п. пѣти

гостми
людми
пѣтихъ
пѣтехъ

i-основа женски род

Ед. ч.

Им. п. опашъ **жизнь**
Род. п. жизни
Дат. п. жизни
Вин. п. жизнь(-ь)
Тв. п. льсти
М. п. жизни

Мн. ч.

пешени/костин
дланемъ
костин
костми
болѣзнехъ

и-основа женски род

Ед. ч.

Им. п. любовь(-ь)
Род. п. любви
Дат. п. любви
Вин. п. любовь
Тв. п. делъ
М. п. любви(-а)
цркви

Мн. ч.

смокви хоржгвы
крви
цркви
крви
крви
цркви
прелюби
хоржгви
крви
цркви
крви

-en-основа мъжки род

Ед. ч.

Им. п. камень(-ь)
Род. п. камене
Дат. п. каменю
Вин. п. камень(-ь)
Тв. п. пламенемъ
М. п. каменн

Мн. ч.

—
корень(-ь)

-ni-основа среден род

Ед. ч.

Им. п. отруа
Род. п. отруате
Дат. п.
Вин. п.

Мн. ч.

внотруата
отруата

-es-основа среден род

	Ед. ч.		Мн. ч.
Им. п.	слово		дрѣвеса
Род. п.	слова		словъ
	телесе		дрѣвеса
Дат. п.	словомѣ		дѣломъ
			дрѣвеса
Вин. п.	слово		слова
Тв. п.	словомъ		слова
			слова
М. п.	словъ		слова
	небеса		дрѣвеса

-er-основа женски род

	Ед. ч.		Мн. ч.
Им. п.	матн		матера
Род. п.	матере	матери	дѣщерин
Дат. п.	матери		дѣщеремъ
Вин. п.	матере		матера
Тв. п.	матери		матери
М. п.	матери		матери

-men-основа среден род

	Ед. ч.		Мн. ч.
Им. п.	врѣма		врѣмена
Род. п.	врѣмене		врѣменъ
	сѣменѣ		
Дат. п.	врѣманю		врѣменемъ
Вин. п.	врѣма		имена
Тв. п.	врѣменемъ		врѣменн
М. п.	врѣменн		врѣмене

Wootae Schin (Seoul, Korea)

ANALYSIS OF THE CASE SYSTEM OF THE SUBSTANTIVES IN THE MIDDLE BULGARIAN TRANSLATION OF THE CHRONICLE OF MANASSES

(Summary)

The Middle Bulgarian translation of the Chronicle of Manasses offers us abundant material for linguistic study. The aim of the article is to analyse the case system of the substantives, reflected in the Chronicle of Manasses and to study the state of the Middle Bulgarian language in which coexisted the Old Bulgarian language norm and the case endings newly formed by the natural development of the language.